

Уляна ШИНКАР

здобувачка 1 курсу магістратури спеціальності В 11.01 Українська мова та література Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
м. Одеса

Науковий керівник:

Ірина НЕЧИТАЛЮК, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
м. Одеса

ЕЛЕМЕНТИ УТОПІЇ В СУСПІЛЬНОМУ УСТРОЇ РОМАНУ АНДРІЯ ЧАЙКОВСЬКОГО «НА УХОДАХ»

Актуальність дослідження: необхідність переосмислення українських історичних творів через призму інших літературних жанрів. Дослідження особливостей жанру утопії на прикладі історичного роману дає сучасному літературознавству можливість краще зрозуміти способи зображення ідеального суспільства в художній літературі. Розгляд роману Андрія Чайковського «На уходах» крізь оптику утопічного світобачення дозволить дізнатися більше про те, як автор, звертаючись до історичного минулого, намагався формувати уявлення читачів про моральний еталон українського народу.

Спроби письменників змодельовати ідеальне суспільство, мирне та гармонійне співіснування всіх людей тривають уже дуже давно. У періоди історичних змін твори, у яких зверталися до моральних проблем суспільного устрою і намагалися віднайти досконалий спосіб їхнього вирішення, набували особливої актуальності. Жанром, що вже не одне століття дозволяє перекроїти реальний стан світу у літературі, стала утопія.

Згідно з «Літературознавчим словником-довідником», утопія – це твір, у якому йдеться про вигадану, нездійснену мрію [3, с. 688]. Саме поняття походить від твору англійського письменника, філософа, державного діяча та мислителя Томаса Мора «Золота книжечка, така ж корисна, як і забавна, про найкращий устрій держави і про новий острів Утопія», або скорочено «Утопія», який вийшов друком у 1516 році. Книга розповідає про протиставлення тодішнього неідеального суспільного устрою Європи з

досконалою державою на вигаданому острові, де повністю відсутня приватна власність, а всі люди рівні між собою, що стало однією з характерних рис майбутніх утопічних творів. Пізніше завдяки іншим представникам жанру, наприклад «Міста Сонця» Томмазо Кампанелли, «Нової Атлантиди» Френсіса Бекона, «Сонячної машини» Володимира Винниченка тощо, ознаками утопії також стали: ізолюваність країни від решти світу, захищеність від зовнішніх загроз, економічна самодостатність та зображення держави, де суперечки, злочинність та бідність практично відсутні.

В українській літературі утопія рідко поставала окремим жанром, проте її елементи можна простежити у творах на історичну тематику з ідеалізацією козацької доби. Громадська об'єднаність, заснована на ідеях рівності й братерства і боротьби за свободу, була притаманна як утопічним текстам, так і життю козаків. Про це у своїй статті зазначають В. Боєчко та А. Чабан: *«Незважаючи на численні спроби владних структур взяти під контроль козацькі угруповання, козаки досить часто діяли на власний розсуд, не враховуючи жодних вказівок і розпоряджень Це особливо було характерно для козаків, які постійно чи тимчасово мешкали за порогами та в пониззі Дніпра і вважали себе вільними, незалежними від будь якої влади»* [1, с. 54].

Однією з найвпливовіших фігур в українській історичній прозі постає Андрій Чайковський, який значну увагу приділив як історичному, так і моральному вихованню українського народу. У часописі «Новий час» письменник зазначив: *«Я поклав собі за ціль мого життя переповісти в белетристичній формі нашу історію з козацького періоду й тим заповнити цю прогалину в нашій літературі»* [4, с. 6]. У романі «На уходах», що розповідає про спільноту людей, яка перекочувала та опановувала землі українського степу, Чайковський, окрім зображення життя поселенців тих часів, також утілює власну ідею про суспільний ідеал.

«На уходах» виразно демонструє чи не найголовнішу рису утопічного суспільства – рівність. Ще перед початком походу люди домовляються про принципи спільного побутування на новому місці: *«То мої діти, на таке діло пускатися не так, як ми тут у місті живемо: це моє, а це твоє, того не торкайся, не можна. Там мусить бути все наше, а що здобудемо, тим і поділимося по-братньому. Не можна теж говорити: це я зробив, і це моє. Бо ти зробив одно, а інший зробив таке, чого ти і не вмієш зробити, а може, воно буде якраз для тебе. У нас там мусить стати одне гасло: усі для одного, один для всіх»* [4, с. 135].

Проте під час подальшого розгортання подій ми бачимо, що навіть попри єдність в поселенні час від часу виникають суперечки, які майже одразу вирішуються так, аби урок засвоїли всі. Як, наприклад, у розділі, де проти головного героя Тараса, а заодно і ватажка, намагався виступати Грицько Кабиця. Через підбурювання до бунту та напад на людину

покаранням останнього було вигнання разом із сім'єю, адже *«одна паршива вівця цілу отару псує, забирай, що твоє, що сюди привіз, і зараз їдь собі»* [4, с. 158]. Таким чином демонструється єдність проти розбрату в межах села.

Важливим елементом утопії також є сам простір, де живуть герої. Уходи у творі постають по-справжньому ізольованим від решти світу раєм, який жителі поселення цінують та оберігають. Л. Кулакевич зазначає: *«А. Чайковський легко пристосовує до зображення українських реалій Дикого поля поетику жанру вестерну, який виявився дуже зручним для міфологізації української минушини (...). Сюжет його повісті «На уходах» будується на оповіді про облаштування героїв у необжитих і небезпечних степах. Рух сюжету забезпечує конфлікт між зажерливою феодалською владою і населенням: канівський староста бере податок значно більший, ніж передбачено княжими законами. Така несправедливість і безкінечно нужденне життя спонукають уходників разом із родинами вирушити в необжитий Дикий степ і заснувати там нове поселення»* [2, с. 56]. Найбільшою зовнішньою загрозою були татари, які неодноразово намагалися завоювати Тарасівку як відкритими боями, так і за допомогою шпигунства зсередини, як це було з Ібрагімом-Недоїдком. Попри це село все ж зберегло свою територіальну цілісність та продовжувало жити, орієнтуючись лише на власні внутрішні закони.

Ознакою економічної незалежності від решти світу, що також є рисою утопічного суспільства, можна вважати небажання тарасівців підпорядковуватися та платити вить (податок) представникам влади, які знаходилися поза межами їхньої території. *«Село, не маючи над собою іншого пана, крім своєї виборної старишини, працювало само на себе. (...) Не було тут ні бідних, ні багатих, не було ні голодних, ні голих, не було дармоїдів чи лежнів. Правда, кількох прогнали з села – хто не хотів старишині підкорятися»* [4, с. 182]. Жителі поселення цілком забезпечували себе продовольством, а згуртованість людей проти набігів татар та спроб старост підкорити вільне суспільство лише зміцнювала їхнє бажання захищати своє до останнього.

Отже, роман Андрія Чайковського «На уходах», навіть не належачи безпосередньо до жанру утопії, все одно демонструє гармонійне та справедливе суспільство, де важливими є принципи рівності, взаємодопомоги та незалежності від зовнішнього світу. У своєму творі Андрій Чайковський одночасно знайомить читача з важливою сторінкою української історії та ділиться своїми поглядами на те, яким має бути ідеальний суспільний устрій.

Список використаних джерел

1. Боєчко В. Ф., Чабан А. Ю. Роль порубіжних територій у процесі генезису козацтва. *Український історичний журнал*. 1999. № 2. С. 48–63.

2. Кулакевич Л. Жанрові особливості повісті А. Чайковського «На уходах» як першого українського істерну. *Таїни художнього тексту (до проблеми поетики тексту): зб. наук. праць*. 2018. Вип. 23. С. 54–64.

3. Літературознавчий словник-довідник. 2-ге вид., випр., допов. Київ : Академія, 2007. 751 с.

4. Повісті / Андрій Чайковський ; худож. Любомир Медвідь ; [вступ. ст. О. М. Нахлік]. Львів : Каменяр, 1989. 334, [2] с., [3] арк. іл. : портр., іл.